

Epävirallisen sosiaalisen kontrollin kokeminen tutkimusyhteisössä

Esimerkitapauksena evolutionismin paluu Suomeen

JANNE KIVIVUORI

Sosiologi Robert K. Mertonin klassisen kuvauksen mukaan tieteellistä eetosta luonnehtii neljä institutionaalista normia: universalismi, tiedon julkisuus ja yhteisomistus, tutkijoiden pyyteettömyys ja järjestelmällinen epäily. Tieteen julkinormit tukevat tutkijoiden puolueettomuutta ja tunteiden neutraaliutta. Tutkijoiden odotetaan olevan objektiivisia ja sitoutumattomia. Tutkijan sosiaaliseen rooliin kuuluvat valmius muuttaa omia kantojaan sekä avoin mieli uusille, yllättävillekin havainnoille, tulkinnoille ja väitteille. Tutkijan tulisi olla älyllisesti utelias, joustava ja avomielinen (Barber 1961; Mulkay 1991, 62–63; Kiikeri & Ylikoski 2004, 110–112; Zerubavel 1995).

Perinteinen tieteensosiologia katsoi, että tiedeyhteisö harjoittaa sosiaalista kontrollia suhteessa niihin tutkijoihin, jotka rikkovat tällaisia ideaalisia odotuksia ja normeja. Sittemmin on kuitenkin todettu, että tutkimusyhteisöjen todellisuus harvoin vastaa edellä kuvattua tieteen ideaalityyppiä (Mulkay 1985, 66). Merton oli kuitenkin oikeassa siinä, että normin elävän institutionaalisen aseman paljastaa se, että sen rikkomisesta seuraa epävirallisia tai virallisia sanktioita (Mitroff 1974, 587). Tutkimalla, mikä herättää tutkijayhteisöissä spontaania ja tunnepohjaista närkästystä, saadaan tietoa siitä, mitä yhteisö pitää rankaisemisen arvoisina tekoina tai ajatuksina. Kontrolli on kuin viisari, jonka värähdys paljastaa rikutun sosiaalisen normin keskeisyyden yhteisössä.

Tiedekulttuurin tutkimustraditio näkee yliopistomaailman koostuvan akateemisista ”heimoista”, joilla on omintakeinen kognitiivinen ja sosiaalinen muotonsa (Becher & Trowler 2001; Ylijoki 1998, 130). Tieteellisten heimojen kulttuurin uusintaminen tapahtuu sosialistamal-

la noviiseja eli opiskelijoita heimon kulttuuriin ja moraalijärjestykseen (Becher & Trowler 2001, 48–49). Tieteenalakulttuurin moraalijärjestys määrittelee, mitä heimon piirissä pidetään arvokkaana ja mitä tuomittavana – mistä tai miten saa puhua ja mistä ei. Tiedekulttuurin uusintaminen voidaankin nähdä hienovaraisena sosiomentaalisena kontrollina (Zerubavel 1995 & 1997; Ylijoki 1998, 130). Amerikkalaisen sosiologin Eviatar Zerubavelin mukaan tutkijoiden yhteisö yleensä palkitsee tutkijoita siitä, että nämä rajoittavat älyllisen huomionsa omaan tieteenalaansa, ja toisaalta rankaisee niitä, jotka uhmaavat alan toimintaa kanavoivia normeja omaksumalla aineksia muiden tieteenalojen piiristä tai yhdistämällä asioita, joiden toivotaan pysyvän erillään toisistaan (Zerubavel 1997, 32, 39, 51–52). Yritys siirtää tieteenalakulttuurin rajoja voi johtaa tutkijan symboliseen karkottamiseen jäsenyydestä, jos kulttuurisen heimon ”patrioottiset” tunteet kuumenevat (Becher & Trowler 2001, 59).

Tieteellisten heimojen moraalijärjestykset eivät yleensä ole eksplisiittisiä, saati kirjoitettuja, vaan julki lausumattomia oletuksia heimon toiminnasta, roolista ja siitä, mitä heimo ei hyväksy (Ylijoki 1998, 138–139). Heimojen normit muistuttavat jossain määrin sosiologi Harry Collinsin kuvaamaa hiljaista tietoa (*tacit knowledge*), jolla tarkoitetaan ”ei-propositionaalisten taitojen muodossa olevaa tietoa” tai yleisemmin tieteen harjoittamiseen liittyviä ei-propositionaalisia taitoja (Kiikeri & Ylikoski 2004, 43, 49). Tieteenalakulttuurin normit ovat siis eri asia kuin tieteen eetoksen yleiset normit. Tätä eroa on havainnollistettu myös jakamalla tieteenalakulttuuri kahteen sfääriin: etualueella ovat julkaistut artikkelit ja rapor-

tit, jotka noudattavat tieteen julkinormeja, ja taka-alueella on suullinen tai ”hiljainen” tieto siitä, mikä on sallittua tieteenalan piirissä ja ketkä ovat rikkoneet sallitun rajoja (Becher & Trowler 2001, 50).

Tiedekulttuurien tutkimustraditio hahmottaa poikkeaviin tieteellisiin mielipiteisiin kohdistuvan kontrollin useiden alakulttuurien rajapinnoilla tapahtuvina paikallisina ”kahakoina” ja rajavartijoiden yli-innokkaana toimintana. Huomattavasti suuremmassa mitassa kontrollia voidaan ajatella esiintyvän erityisesti silloin, kun jonkin tieteenalan vallitseva paradigma alkaa murtua. Kuten tunnettua Thomas Kuhn (1970 [1962]) katsoi, että hallitseva paradigma murtuu, kun alkaa kertyä sen kannalta anomalisia havaintoja, joita ei voi selittää paradigman omin termein. Esimerkiksi tämän artikkelin tapaustutkimuksen kohde, evolutionismi, voidaan nähdä vastauksena havaintoihin, joita vallitseva konstruktionistinen paradigma ei voi selittää. Tai vaihtoehtoisesti kyse on siitä, että evolutionismi esittää kysymyksiä, joihin ”sosiaalitieteiden standardimalli” ei kykene vastaamaan tai ei halua vastata. Kuhnin (1970, 24, 59, 64) mukaan hallitsevan paradigman vakaus nojaa paitsi sen tieteelliseen menestykseen myös tutkijoiden suvaitsemattomuuteen (intolerance) ja vastarintaan (resistance) suhteessa uusiin teoreettisiin avauksiin.

Teoreettisia näkökulmia tieteen sisäiseen sosiaaliseen kontrolliin olisi luultavasti mahdollista löytää enemmänkin. Hankalampaa on sen sijaan löytää etnografista tai muuta tutkimusta, jossa olisi nimenomaan selvitetty sitä, miten informaalinen, epävirallinen ja ei-kirjallinen sosiaalinen kontrolli ilmenee tai koetaan tutkimusyhteisössä¹. Brian Martin on tutkinut tapoja, joilla hegemoniset paradigmat pyrkivät ylläpitämään valta-asemaansa. Tapausesimerkkeinä hän on käynyt läpi muun muassa hyönteistorjuntaan, fluorin lisäämiseen juomaveteen, ydinvoimaan ja lääketieteen erilaisiin kysymyksiin liittyviä kiistoja (Martin 1999 & 2004). Tällaisiin kiistoihin liittyy usein suuria taloudellisia intressejä, mikä osin selittää eriäviin mielipiteisiin kohdistuvia voimakkaita reaktioita. Martinin mukaan ”väärin käsitysten” kannattajiin voi kohdistua sen-

suuria, tutkimusvälineiden tai -rahoituksen epäämistä, esimiehille valittamista, rankaisuvia tehtävien muutoksia, alennuksia, erottamisia tai näillä uhkaamista (Martin 1999, 107). Suomessa Juha Tuunainen (2005) on kuvannut, millaisia kiistoja molekyylibiologian ja geeniteknologian tulo aiheutti maa- ja metsätaloustieteessä; yksi tapa, jolla kiistan osapuolet pyrkivät kontrolloimaan toisiaan, oli laitoksen työtilojen jako eri tutkimusohjelmia edustaville tutkijoille.

Suuri osa edellä mainituista kontrolloikeinoista tapahtuu virallisten menettelyiden ja prosessien kautta. Tarkastelen tässä artikkelissa kuitenkin sellaista *epävirallista sosiaalista kontrollia*, joka kohdistuu *tutkijoiden omaksumiin tieteellisiin mielipiteisiin ei-kirjallisten muotojen kautta*. Epävirallinen, informaalinen kontrolli ei perustu kirjoitettuihin sääntöihin. Se ilmenee työyhteisöissä ja verkostoissa, käytävillä, kahvipöydissä, huumorissa ja lähivuorovaikutuksen puheissa ja eleissä. Tarkasteluni kohteena on tällainen menettely *niiltä osin kuin kontrolli ilmenee tieteen sisältökysymysten käsittelyn yhteydessä ja kohdistuu tieteellisiin mielipiteisiin*. Vaikka tällainen kontrolli on epävirallista, se on tärkeä osa tieteellistä tausta- ja mielipidevaikuttamista ja siten osa *julkisen* tieteen harjoittamista.

Tutkimusyhteisössä esiintyy myös sellaista kontrollia ja vallankäyttöä, joka ei niinkään liity tieteellisiin seikkoihin, esimerkiksi sukupuoleen tai etniseen taustaan (Martin 1999; Husu 2005). Lisäksi voi esiintyä mielivaltaista ”kiusaamista”. Tämän artikkelin aihe, valtavirrasta poikkeaviin tieteellisiin näkemyksiin kohdistuva kontrolli, on kuitenkin eri kohde kuin nämä sinänsä olennaiset vallankäytön muodot.

Tutkimuksen tausta

Tämän artikkelin tapaustutkimuksen kohteena on kiista, joka syntyi, kun eräät yhteiskuntatieteilijät omaksuivat 1990-luvulla ajattelunsa aineksia Charles Darwinin evoluutioteoriasta – tai katsoivat, että evoluutioteoria on relevantti ihmisen ja yhteiskunnan tutkimuksen kannalta muun muassa siksi, että ihmisten luonnolliset taipumukset ilmenevät myös sosiaalisissa instituutioissa tai asettavat reunaehtoja sosiaalisille prosesseille. Tarkoituksena *ei* tässä ole kirjoittaa ”uusevolutionismin” historiaa: vaikka aate- ja oppihistorialliset vaiheet ovat tässä suhteessa varsin

1. Käytän käsitettä *tutkimusyhteisö yksikkömuodossa viitaten abstraktiin tutkimusyhteisöön (vrt. tiedeyhteisö)*.

kiinnostavia (ks. esim. Segerstråle 2001; Larson 2006), olen tilasyistä rajannut ne tämän artikkelin ulkopuolelle.

En myöskään ota kantaa siihen, ovatko evoluutioteorian sovellukset yhteiskuntatieteissä toimivia. Käytän evoluutionäkökulman nousua *esimerkkitapauksena*, jonka avulla on mahdollista kuvata epävirallisen sosiaalisen kontrollin kokemisen yleisiä muotoja tutkimusyhteisön arkisessa toiminnassa. Seuraavassa on kuitenkin erittäin lyhyesti kuvattu kiistan historiallista kontekstia.

Suomalaisen sosiologian klassikko, Edvard Westermarck, oli darvinistinen antropologi. Hän katsoi, että perhettä yhteen sitovia voimia tai perhemuotojen kulttuurista vaihtelua ei voida ymmärtää ilman Darwinin kehittämää evoluutioteoriaa. Evoluutioteorian mukaan lajit ovat kehittyneet luonnonvalinnan ja seksuaalivalinnan kautta. Westermarck katsoi, että ihminenkin oli lajina kehittynyt luonnonvalinnan seurauksena. Myös ihmisen mielen ominaisuudet, esimerkiksi tunteet ja erityisesti moraalitunteet, olivat syntyneet lajinkehityksessä satojen ja kymmenien tuhansien vuosien aikana. (Allardt 2000; de Waal 2003, 13–16.) Westermarckilainen suuntaus hävisi Suomesta toisen maailmansodan jälkeen (Allardt 1992, 205).

Noin 1990-luvun puolivälissä evolutionismi ilmestyi uudestaan yhteiskuntatieteellisiin ja humanistisiin keskusteluihin.² Vaikutteet tulivat ulkomailta; siellä 1970-luvulla käynnistynyt sosiobiologian nousu versoi 1980- ja 1990-luvun taitteessa uuden tutkimusohjelman, evoluutiopsykologian (kansainvälisestä kehityksestä ks. Segerstråle 2001). Evoluutiopsykologia herätti Suomessa kiinnostusta 1990-luvun puolivälissä. Varsin nopeasti siihen kohdistui myös voimakasta kritiikkiä hegemonisen paradigman taholta. Useissa kirjallisissa puheenvuoroissa evolutionismia arvosteltiin sillä perusteella, että sen leittäminen heikentää kansan moraalialia. Kritiikki

2. Tarkastelen kehitystä sosiaalitieteiden yleistilanteen näkökulmasta. Yksittäiset "toisinajattelijat" ovat ainakin 1970-luvulta alkaen esitelleet evoluutioteorian näkökulmaa ihmisen käyttäytymiseen. "Evolutionismin paluu" tarkoittaa tässä evoluutionäkökulman normalisointia yhdeksi yhteiskunta- ja humanististen tieteiden monista teoreettisista työkaluista. Rajaan tarkasteluni ulkopuolelle myös sinänsä kiinnostavan oppihistoriallisen kysymyksen siitä, missä määrin yhteiskuntatieteiden voimakas marxilainen suuntaus vaikutti 1970-luvulta alkaen evolutionismin vastustukseen.

kohdistui siis tietoväitteiden oletettuihin tai pelättyihin moraaliseurauksiin, ei niinkään itse teorian sisältöön ja näytön riittävyyteen. Tätä evolutionismiin kohdistunutta kirjallista polemiikkaa ja ns. moraalista luentaa on jo selvitetty melko yksityiskohtaisesti (Kivivuori 2003; Pietikäinen 2004). Näistä tarkasteluista kuitenkin puuttuu epävirallinen, suullinen tai eleissä ja vaikenemisessä ilmenevä toiminta, jolla on merkittävä rooli tieteellisessä toiminnassa.³

Jos evoluutioteoria oli kiistan toinen osapuoli, niin toista osapuolta voidaan ehkä erittäin karkeasti kutsua kulttuurikonstruktivistiseksi tutkimusohjelmaksi. Tilasyistä tässä ei ole mahdollista kuvata yksityiskohtaisesti kiistan osapuolia tieteellisinä tutkimusohjelminä. Varsinkin konstruktioismin eri asteiden määrittelyt muodostavat itsessään oman kirjallisuudenalansa. Tämän artikkelin tapaustutkimuksen kohteena olevan kiistan kuvaamisen kannalta on tyydyttävä toteamaan karkealla tasolla, että kyse on ihmiskuvien painopisteiden eroavuudesta. Konstruktioismin näkee ihmisen joustavana oppijana, jota kulttuuriset vaikutteet ja oppimisprosessit muokkaavat helposti. Suuntauksena se on lähellä psykologian behaviorismia, joka näkee ihmisen helposti ehdollistuvana. Laajasti ymmärrettyä sosiaalista konstruktioismia voidaan pitää sosiaalitieteiden hallitsevana paradigmatana, jonka evolutionismi haastoi.

Evolutionismi katsoo, että lajinkehitys on tuottanut ihmismieleen taipumuksia, kuten tunteita, moraalitunteita ja kognitiivisia erityisvalmiuksia sosiaalisten suhteiden arviointiin (ks. esim. Bar-kow & al. 1992; Fry 2006, 227–241).⁴ Evolutionismin mukaan miesten ja naisten psykologioilla on myötäsyttyisiä eroja, jotka liittyvät sukupuolten erilaiseen biologiseen asemaan jälkeläisten tuotannossa. Kaikki sukupuolten väliset erot eivät siten ole evolutionaarisesti mielivaltaisia, pelkätään sukupuolijärjestelmän tuottamia sosiaalisia konstruktioita, vaan ne voivat olla myös psykologisiin taipumus- ja alttiuseroihin nojaavia. Evolutionistinen suuntaus ei kiistä kulttuurin ja ympä-

3. Ulkomaisessa kirjallisuudessa on muistelmia ja kuvauksia siitä, millaisia epävirallisen sosiaalisen kontrollin muotoja evoluutioteorian kannattajiin on kohdistunut (Silverman 2003; Gottschall 2005).

4. Evolutionismi ei siis tässä viittaa sellaiseen ajatteluun, jossa pohditaan eri yhteiskuntamuotojen historiallista kehitystä evoluutioanalogian avulla.

ristön merkittävää roolia ihmisen käyttäytymisen selittämisessä. Se kuitenkin yhtyy sellaisen sosiologian kritiikkiin, jonka mukaan kaikki mielensisällöt ja käyttäytymisalltiudet ovat sosiaalisesti opittuja. Evolutionismi on tuonut esiin tutkimushavainnoja, joita voidaan pitää konstruktivistisen paradigman kannalta anomaalisina. Niin sanottu Westermarck-efekti eli ihmisen luontainen alttius välttää inestisiä suhteita on esimerkki tällaisesta havainnosta (Wolf 1993), samoin useat muut tutkimustulokset, joissa on löydetty myötsyntyisiä kognitiivisia taipumuksia ja valmiuksia (Bergesen 2005).

Tutkimuksen aineisto

Tieteensosiologiassa on yleisesti hyväksytty ajatus, että tieteen todellinen tekeminen on erilaisista kuin se, millaisena tutkimusprosessi esitetään valmiissa artikkeleissa tai raporteissa. Tähän liittyen esimerkiksi Mertonia arvosteltiin siitä, että hänen näkemyksensä tieteen normatiivisesta perustasta nojasi liikaa tieteen viralliseen ja kirjallisesti ilmaistuun julkisivuun. Kriitikot katsoivat, että tutkimusyhteisön todellisten normien ja todellisen toiminnan kuvaus ei voinut perustua nobelistien tai ”suurten tiedemiesten” julkaistuihin kirjoituksiin ja muistelmiin. Analyysien oli perustuttava todellisten, tavallisten tutkijoiden toimintaan ja kokemuksiin työssään, niin että normeja laadullisen ja etnografisen tutkimuksen menetelmiä sovellettaisiin tutkimusyhteisöön itseensä (Mulkay 1985, 68; Mulkay 1991, 65; ks. myös Kuhn 1970, 94).

Tarkastelen tässä artikkelissa epävirallisen sosiaalisen kontrollin kokemisen muotoja tutkimusyhteisössä teemahaastatteluaineiston avulla. Tavoitteena on näin päästä syvemmälle tutkijoiden kontrollikokemuksiin tavalla, johon ei päästäisi julkaistuja lähteitä tutkimalla. Tapaustutkimuksen aiheeksi otan evolutionismin paluun suomalaisen yhteiskuntatieteeseen 1990-luvulla. Aineistona ovat 10 tutkijan teemahaastattelut.⁵ Haastateltavat ovat eri yhteiskunta- ja humanististen tieteiden tutkijoita, joiden joukossa on naisia ja miehiä, eri-ikäisiä ja tutkijanuran eri vaiheissa ja asemassa olevia henkilöitä. Haastatel-

lut eivät ole samalta työpaikalta. *Kyse ei ole jonkin tietyn laitoksen tai työyhteisön kuvauksesta, eikä kuvaus liioin kohdennu johonkin tiettyyn yhteiskunta- tai humanistiseen tieteeseen.*

Lähestyin haastattelupyynnöin henkilöitä, joiden tiesin hyväksyvän evolutionistisen näkökulman yhteiskunta- ja ihmistieteissä; en siis etukäteen valinnut kontakteja niin, että näytteeseen valikoituisi ”kontrolloituja” henkilöitä. Näyte on harkinnanvarainen (ei minkäänlaiseen satunnaisamiseen perustuva), ja useimmat siihen kuuluvat henkilöt myös tuntevat toisensa. Näyte ei rajaudu vain henkilöihin, jotka ovat soveltaneet evoluutioteoriaa omassa tutkimuksessaan. Käytän lyhyttä ilmausta ”evolutionisti” viittaamaan tutkijoihin, jotka ovat ilmaisseet hyväksyvänsä evoluutioteorian osaksi yhteiskunta- ja ihmistieteiden teoreettista varustusta.

Haastatelluille luvattiin täydellinen anonymiteetti. Tämän vuoksi en esitä taulukkoa, jossa haastateltavien ominaisuuksia olisi esitelty tarkemmin. Oili-Helena Ylijoen (1998, 75) esimerkkiä seuraten en liioin ilmoita haastattelujen koodinumeroita, koska tunnistaminen voisi olla mahdollista vastauksia yhdistelemällä. Haastatteluotteissa on voitu harkinnanvaraisesti poistaa tai muuttaa ammattinimikkeitä, tapahtumapaikkoja tai tutkimusaiheita (ks. Kuula 2006, 214–215). Haastattelujen aluksi totesin, että kontrollikokemusten muista osapuolista ei tarvitse puhua nimillä. Jos haastateltava mainitsi nimiä, ne on tässä poistettu.

Analyysin validiteetin arvioinnissa keskeistä on tutkimuksen replikoitavuus eli toistettavuus. Tässä esitettyä kuvausta epäilevä voi siis toistaa analyysin. Käsitykseni mukaan jo muutaman haastattelun jälkeen niissä alkaisi saturoitua esiin sama kontrollikokemusten repertuaari kuin tässä on todettu. Tutkimukseni prosessiin kuuluivat tämän periaatteellisen mahdollisuuden lisäksi niin kutsuttu jäsenvalidaatio (*member validation*) ja sen vahva muoto, jossa tutkittavat itse kommentoivat ja kritisoivat tutkimusraporttia sen synnyn kuluessa (Seale 1999, 62–63; ks. myös Tuunainen 2005, 172). Kukin haastateltava sai siis lukea artikkelin työversion ja antaa siitä palautetta. Tämän prosessin kuluessa sainkin useita tarkennuksia. Jäsenvalidaation yhteydessä haastatelluilla oli myös mahdollisuus varmistua anonymiydestään sekä tilaisuus kieltää otteiden julkaiseminen.

Aineisto sisältää vain epävirallista kontrollia kokeneita tutkijoita. Kiistan vastapuolen edustajia

5. Ensimmäinen haastattelu tehtiin 20.4.2005, viimeinen 23.11.2005.

ei ole haastateltu eikä yritetty identifoida. Tämä merkitsee tärkeää tutkimuskohteen täsmennystä: käsittelen epävirallisen sosiaalisen kontrollin *subjektiivista kokemusta ja kokemista* tutkimusyhteisössä. Tutkimuksen viitekehys *ei* siis ole kvasioikeudellinen, niin että aineiston avulla paikannettaisiin syrjintää, sen ”uhreja” tai ”syyllisiä”. Kun kirjoitan, että kontrolli rikkoo tieteen ideaalinormeja, tarkoitan suvaitsevaisuuden ja ennakkoluultottomuuden yleistä ihannetta, en minkään virallisen normiston rikkomista.

Epävirallisen sosiaalisen kontrollin kokeminen tutkimusyhteisössä

Kuvaan seuraavaksi evolutionistien kokeman epävirallisen sosiaalisen kontrollin muotoja siten, että etenen karkeasti lievemmistä muodoista voimakkaampiin kontrollikokemuksiin. Kategoriat eivät ole täysin poissulkevia ja selkeärajaisia. Käytän määrällimaisuja (esim. ”useat haastateltavat”, ”toinen haastateltu”) kielenkäytön konventiona. Analyysin tavoitteena ei ole esittää määrällisiä tuloksia kontrollikokemusten yleisyydestä.

Naureskelu ja ihmettely ensireaktiona

Lievimmillään kontrolli on silloin, kun heimon moraalijärjestyksestä rikkova ilmaus tulee muille yllätyksenä, mikä johtaa vaivaantuneeseen naureskeluun tai outoihin kysymyksiin. Jo pelkkä viittaaminen yksilöominaisuuksiin sosiaalisten ongelmien yhtenä taustatekijänä voi laukaista yllätyneen reaktion, että ”onpa provosoiva ajatus”. Eräässä opetustilanteessa muuan haastateltava oli maininnut perimän yhtenä sosiaalisen valikoitumisprosessin mahdollisena aiheuttajana. Yllätynyt opiskelija oli kysynyt opettajalta hölmistyneenä: ”Uskotsä geeneihin?” Toinen haastateltu oli luennoinut yleistämisen ongelmista sukupuolten tutkimuksessa, jolloin yksi kuulija oli kysynyt spontaanisti, eikö yleistävä tiedonintressi ”haiskahda sosiobiologialta”.

Aiheen välttely kohtaamisissa

Jotkut haastateltavat olivat huomanneet, että evolutionismia haluttiin vältellä aiheena. Monien kokemuksissa tämä oli viesti siitä, että jokin on vinossa.

”Ei-verbaalisen viestinnän tasolla se on läsnä tietysti koko ajan. Kun tiettyjen ihmisten kanssa puhuu niin

sen oikein melkein tuntee miten tässä meidän välissä on jokin seinä, ikään kuin virtahepo olohuoneessa. (–) Ihmiset kaihtavat tai jopa suorastaan pelkäävät minua, tai ajattelevat että olen jotenkin kummallinen, hullu tiedemies.”

Aiheen välttely ei ole yksipuolista, vaan myös evolutionistit saattavat itse välttää riidanalaisten kysymysten käsittelyä ylläpitääkseen sosiaalisia suhteita. Sen lisäksi, että suullisessa lähivuorovaihtuksessa voidaan molemminpuolisesti vältellä aiheen käsittelyä, jotkut evolutionistit ovat kokeneet, että heidän kirjallinen työnsä on vaiettu kuoliaaksi. ”Sitä taktiikkaa yritetään vieläkin käytännössä mahdollisimman pitkälle, niistä ei yksinkertaisesti keskustella, niistä teemoista.”

”En halua tietää”

Se, että yhteiskuntatieteilijä ei ehdi, pysty tai pidä järkevänä ajankäyttönä vaikkapa juuri evolutionismiin tutustumista, on normaalia tieteellisessä toiminnassa. Kaikkihan eivät voi olla kaikkien alojen asiantuntijoita. Sen sijaan sosiaalisena kontrollina voidaan pitää tilanteita, joissa joku tutkija *samanaikaisesti* jyrkästi vastustaa uutta teoriaa ja alleviivaa sitä koskevaa tietämättömyyttään. Haastateltavilla oli kokemuksia tällaisista tilanteista.

Eräs haastateltava kertoi kysyneensä saman alan tutkijalta, oliko tämä lukenut modernin evoluutiopsykologian keskeisiä teoksia. Vastauksena oli, että ”ei Raamattua tarvitse lukea ymmärtääkseen, että se on uskonto”. Toinen haastateltu oli kokenut samankaltaisen tilanteen:

”Kysyin häneltä, että ollaanko teillä [yhteiskuntatieteen ala] kiinnostuneita empiirisistä ihmistieteistä ja siitä mitä ne sanovat siitä miten ihmiset ajattelee. Se katsoi minua kuin hullua ja *sanoi, että ei olla!* Että heillä on enemmän hermeneutiikkaa ja postmodernismia.”

Kolmas haastateltava kertoi selittäneensä luonnonvalinnan mekanismia eräälle kollegalleen, joka ”meni ihan lukkoon ja selitti, että minun ei ole pakko kuunnella tällaista”. Erään haastateltavan mukaan filosofien kanssa keskusteltaessa tuli usein esiin näkemys, että ”mä en halua tietää miten darvinismi toimii, vaan ajatella sitä mahdollisuutta, että asiat vois olla ihan toisin”.

Toistuva vitsailu

Haastateltavat kertoivat toistuvista tilanteista, joissa heidän kiinnostuksensa evoluutioteoriaan oli ollut vitsailun aihe.

”Suhtautuminen on ollut leikkisää, mutta sehän on epävirallista sosiaalista kontrollia. Jotkut leikillään sanovat, että sähän olet *takinkääntäjä*, että sähän olet *vaihtanut leiriä*, ja että pitäisi polttaa roviolla tuollainen *petturi*, jotain tällaista. Siinä on se huvittava piire, että ne sanovat sen leikillään, ja minä otan sen leikinä. (– –) Monet tutkijat ja opiskelijat ovat minulle vitsailleet jotain simpansseista.”

Erästä tutkijaa oli alettu tervehtiä ”Evoluutio-Niemiseksi”⁶ tämän ilmestyessä huoneeseen. Tämäntyyppinen huumori on sosiaalisen kontrollin muoto, koska vitsailu tapahtuu usein yleisön edessä eli muiden tieteenalakuulttuurin edustajien kuullen. Vitsailu a) identifioi norminrikkoman, b) sanktioi normin rikkomusta ja c) sosiaalistaa muita, vielä ”viattomia” toimijoita tieteenalakuulttuurin normeihin.

Ulkopuolisten informointi

Kolmansien osapuolten ja kantaansa vielä muodostamattomien kääntäminen jollekin kannalle muodostaa yleisesti keskeisen tieteellisten kiistojen piirteen (Kiikeri & Ylikoski 2004, 85). Haastatelluilla oli kokemuksia siitä, että joku henkilö oli aluksi ollut hyvin kiinnostunut evoluutioteoriasta, mutta tämä kiinnostus oli loppunut kuin veitsellä leikaten. He päättelivät, että taustalla oli ”viattomiin” kohdistuva epävirallinen vaikuttaminen. Eräs haastatelluista oli kokenut tilanteen omien opiskelijoidensa kautta. Hänellä oli tapana lähettää ohjaamiensa opiskelijoita yhteiskuntatieteen yleisille foorumeille, joista nämä yleensä palasivat tyrmätyinä takaisin. Heitä oli varoitettu evoluutioteoriasta.

Vetoaminen ammatti-identiteettiin

Haastateluissa tuli esiin tilanteita, joissa kontrollia harjoittava taho oli suoraan vedonnut yhteiskuntatieteen epäviralliseen moraalikoodistoon. Eräs haastateltava kertoi tästä havainnollisen esimerkin. Hän oli kirjoituksessaan nojautunut oletukseen, että miehet haluavat seksiä useammin kuin naiset, ja viitannut tässä ulkomaisiin tutkimuksiin. Tekstin arvioineet refereet hyväksyivät tämän ja jopa vaativat asian ilmaisemista suuremmin. Mutta julkaisevan tahon edustaja ei hyväksynyt kohtaa:

”Ihan loppuvaiheessa kun oikovedoksia jo katsottiin, olin keskustelussa hänen kanssaan. Olin hyvin prag-

maattinen, mutta en kuitenkaan voinut tinkiä. En voinut yhtäkkiä muotoilla niin että miehet eivät haluaakaan seksiä enemmän kuin naiset. Siinä tuoksinassa, kun yritin olla hyvin selkeä, että mitä pitäisi muuttaa, niin hän sanoi tuhtuneena, että *sähän olet sosiologi, että kyllähän sun pitää ymmärtää*. Hän viittasi ammatti-identiteettiin, että oli minun ammatti-identiteetin vastaista [sanoa että miehet haluavat seksiä enemmän kuin naiset].”

Julkaisevan tahon edustajan mukaan sosiologin ammatti-identiteettiin ei saanut kuulua ajatus, että miesten ja naisten välillä on psykologisia eroja. Kiinnostavaa on tässä havaita se, miten kontrollin kohteeksi joutunut henkilö menetteli. Huomattessaan joutuvansa sosiaalisen kontrollin kohteeksi hän *heittäytyi naiiviksi suhteessa oman tieteenalakuulttuurinsa ei-julkilausuttuun moraalijärjestykseen ja sellaiseen ”hiljaiseen normitietoon”, jonka sosiologin odotetaan hallitsevan*. Tämä osaltaan pakotti julkaisutahon edustajan vetoamaan tukastuneena sellaiseen sosiaaliseen normiin, joka normaalisti pysyy piilo-opetusohjelman tasolla.

Väitöstilaisuuksien jälkeen pidettävät karonkat näyttäisivät olevan tilanne, jossa tieteenalakuulttuurin normeja ylläpidetään epävirallisilla sanktioilla. Eräs haastateltava oli karonkassa joutunut kontrollin kohteeksi siksi, että hän oli suhtautunut kriittisesti sosiaaliseen konstruktionismiin. ”[Eräessä] karonkassa (– –), niin vuoron perään X, Y ja Z tuli irvistelemään, nämä kaikki erikseen, toisistaan riippumatta, tulivat sanomaan että minä olen *oman pesän likaaja*.” Toinen haastateltava piti eri karonkassa puheen, jossa hän katsoi, että evolutionismissa ”voi olla jotain järkeä”. Seurauksena oli

”(– –) ilmiö että porukka ikään kuin kerääntyy ympärille, tai ensin tullaan yksitellen, että mitä sä oikein tarkoitat, ja jossain vaiheessa huomaa että siinä on monta kyselijää ympärillä.”

K.: ”Aistitko siinä jotain aggressiota.”

V.: ”Kyllä joo, selvästi siinä on tietynlainen aggressiivisuuden piire. Silloin olin tavallaan muiden yläpuolella, mutta jos olisi ollut jossain toisessa asemassa, niin silloin olisi voinut olla parempi lähtea pois sieltä hyvin äkkiä.”

Miksi karonkoissa ilmenee tällaista? Väitöskaronkka on symbolisesti latautunut tilanne, jossa juhlitaan noviisin ottamista tieteenalakuultuuriin täysivaltaiseksi jäseneksi. Heimom juhliessa itseään on luontevaa sanktioita rivistä poikenneita. Juhlan tunnelma voi poistaa estoja tai nolouden tunnetta, jotka normaalisti vaimentavat epävirallista kontrollia. Toisaalta eräs haastateltava kertoi

6. *Nimi muutettu*.

saaneensa näissä tilanteissa myös yllättävää tukea ja rohkaisua poikkeaville mielipiteilleen.

Uravaikeuksien tuominen esille

Jo sen ajatuksen esittäminen, että evolutionismin kannattaminen voi aiheuttaa uravaikeuksia, on sosiaalisen kontrollin muoto. Erästä haastateltua oli hyväntahtoisesti neuvottu olemaan kiinnostumatta evoluutioteoriasta, koska sellainen harrastus voisi vaarantaa uranäkymät – ”älä tommosia harrasta”, ”sulla menee liikaa aikaa siihen”. Evolutionistit olivat keskenään vitsailleet, että ”mulla on virka ja sulla ei”, tarkoittaen, että evolutionismia uskalsi pitää yhtenä hyväksyttävänä tieteellisenä lähestymistapana vain, jos oli jo saanut vakinaisen viran. Jotkut haastateltavat kertoivat, että he eivät aktiivisesti tarjoa opiskelijoille evolutionismia teoreettiseksi viitekehyykseksi. Taustalla oli arvio, että nämä aiheuttaisi opiskelijalle vaikeuksia, ainakin jos tavoitteena olisi tutkijan ura. He siis harjoittivat epävirallista sosiaalista itsekontrollia evolutionismin suhteen.

Yhteisön ulkopuolelle sulkeminen

Edellä mainittu vaikeiden aiheiden välttely on ehkä esiaste henkilön välttelylle ja lopulta hänen sulkemiselleen yhteisön ulkopuolelle. Tutkija voidaan sulkea ammatillisen yhteisön ulkopuolelle esimerkiksi niin, että häntä ei enää pyydetä puhumaan tieteellisiin seminaareihin tai muihin tilaisuuksiin. Mutta epävirallisessa kontrollissa ehkä kaikkein tehokkain ulossulkeminen tapahtuu epämuodollisten tilaisuuksien kautta.

”Jos ilmestyin johonkin tilaisuuteen, jossa oli yhteiskuntatieteilijöitä, niin minua tervehdittiin kylmästi, ja jos tulin jonkin keskustelun piiriin, niin jengi hiljeni. Ja sitten vaivaannun ja lähdän muualle, niin sitten sen keskustelun taas näkee. Ja sitten ne selän kääntämiset.”

Evolutionismi voi muille tieteenalakuultuurin jäsenille olla niin suuri epävirallisen normin rikkomus, että sen kannattaminen on johtanut ystävyyden siteiden katkaisemiseen. Työoverien välit saattavat jäätyä murtumispisteeseen, jos joku heistä hyväksyy evolutionismin tai suhtautuu siihen myönteisesti. Yksi haastateltavista kertoi, miten hän oli esitellyt ystävälleen Robert Triversin käsityksiä sukupuolten välisistä eroista. Keskustelu oli käyty ystävän huoneessa ja se päättyi, kun ystävä nousi tuolistaan, käveli ovelle ja avasi sen. Ele oli teatraalinen: ”Ei heittänyt heittämällä

ulos, vaan heitti sillä tapaa että avasi oven.” Myös tervehtiminen saatetaan lopettaa:

”(– –) varsinaiset naisasianaiset, niissä oli semmoisia jotka lakkasivat tervehtimästä, ainakin kaksi selvää tapaa. [On tilanteita että] tulevat vastaan kahdestaan, niin ettei siinä ole ketään muuta, ja he kääntävät päänsä pois päin. Nämä ovat ihmisiä, joiden kanssa olen aikaisemmin ollut tekemisissä, joiden kanssa on aiemmin ollut hyvä yhteistyö.”

Kollegat pyrkivät näin sulkemaan eri tavalla ajattelevan tutkijan tutkimusyhteisön ulkopuolelle, henkilöksi, jota ei tarvinnut enää edes tervehtiä. Tervehtimisen lopettajat ilmeisesti pystyivät olemaan tervehtimättä vain, jos paikalla ei ollut kolmansia osapuolia. Tämä viestii siitä, että epävirallisen sosiaalisen kontrollin harjoittaminen voi itsessään olla noloa.

Hulluuden leima

Muutamat haastatellut kertoivat, että heitä oli nimetty ”hulluksi” sillä perusteella, että he olivat kannattaneet evoluutioteoriaa. Yhdelle haastatellulle oli ”puolittain hupijuttuna” sanottu, että hänen kiinnostuksensa Darwiniin ilmensi ”vinksahtamista” ja ”seniiliyttä”. Mielen terveyden epäily on itsessään voimakasta epävirallista kontrollia. Mutta yhtä olennaista on, että leimaava puhe on viesti tai varoitus *muille* tieteenalakuultuurin jäsenille – vaikkapa opiskelijoille – jopa siinä tapauksessa, että ”hulluksi” sanottu henkilö ei itse tiedä tällaisesta leimasta. Hulluksi leimaamisen lievempi versio on ajatus, että evolutionismin pitäminen relevanttina on merkki ”uskoon tulemisesta”.

Nimetön häirintä

Edellä kuvatuille kontrollikokemusten muodoille on yleensä tyypillistä, että kontrollin kokija tietää, kuka häntä yrittää kontrolloida. Haastateluissa kerrottiin kuitenkin myös nimettömästä häirinnästä. Eräs haastateltu oli työpaikallaan esitellyt evoluutionäkökulmaa sellaiseen ilmiöön, jota yhteiskuntatieteilijät ovat tottuneet pitämään sosiaalisesti määräytyväksi. Vähän tämän jälkeen hänen työpöydälleen oli jätetty Hitlerin kuva.

Kontrollikokemusten seuraukset

Yksilöiden kokemus

Haastateltujen mielestä heihin kohdistunut epävirallinen sosiaalinen kontrolli oli ollut tehokas

ta, eli se oli johtanut omien ajatusten kontrollointiin ja itsesensuuriin. Kontrollin ennakointi saattoi merkitä jatkuvaa jännitystä ja tutkijan normaalin työn vaikeutumista:

”Se oli minulle hirveän vaikeata, nämä esitelmät, hermostuin etukäteen, ja hermostuin jälkikäteen, ja varmaan esiinnyin huonommin kuin yleensä.”

Tälle haastateltavalle evolutionismin kannattaminen merkitsi lopulta sitä, että tutkijatoveruus-suhteet kylmenivät, ja hän joutui toteamaan, että ”en enää sijoita itseäni osaksi sitä yhteisöä”. Yksi seuraus epävirallisesta sosiaalisesta kontrollista on, että sen kohde herkistyy ja tulee jopa ylisensitiiviseksi. Uhkana on neutraalien tilanteiden ylitulkinta kontrolliksi. ”Tällaisessa asetelmassa sitä helposti alkaa olla itse yliherkkä ja tulkitsee väärin.”

Sopeutumisstrategioita

Epävirallisen sosiaalisen kontrollin kokeminen herättää karkeasti neljänlaisia reaktioita tai sopeutumisyrityksiä. Ensinnäkin kontrolloitu henkilö voi pyrkiä ennalta ehkäisevään ja 1) *aktiivisen diplomaattisuuden* avulla välttymään kontrollilta. Kontrollin uhka kannustaa äärimmäiseen hienotunteisuuteen ja toisten tunteiden huomioon ottamiseen:

”Olen laittanut enemmän energiaa siihen, että suhteet [muuta lähestymistapoja edustaviin tutkijoihin] pysyvät ystävällisinä. Tyyliin, että olen kommentoinut ystävällisesti juttuja, joista (–) siis, on ollut vähemmän ilkeä ja vähemmän suora. (–) Jos se meni siihen asti, että joku ei tervehtisi, niin en varmaan voisi toimia.”

Toinen ja edelliseen läheisesti liittyvä sopeutumiskeino on yksinkertaisesti 2) *tulenaran aiheen välttely*. Se on usein molemminpuolinen suoritus, jossa tarkoituksena on konfliktin välttäminen. Saatettiin tehdä sanaton sopimus, että ”okei, ihmisinä voidaan yrittää tulla toimeen, mutta ei nyt puhuta näistä ikävistä asioista”. Tai yksipuolisemmin kyse voi olla tutkijakontaktien välttelystä:

”En ollut siihen aikaan niiden kanssa paljon tekemisissä, välttelin. Jos en kirjoita tai sano mitään, niin mitään kontrollia ei tietenkään myöskään ole.”

Aiheen välttely voi olla mietitty strategia. Eräs haastateltava korosti, ettei provosoituminen tai

konfliktin rakentaminen kannata. Hän vältti tietoisesti sellaista ”polemiikkia, että aletaan reposittelemaan, että te ette ymmärrä yhtään mitään”. Hän oli päättänyt olla kiinnittämättä huomiota siihen, että hänen tieteellisiin mielipiteisiinsä kohdistui usein vitsejä.

Kolmantena mahdollisena sopeutumisen keinona oli 3) *poliittinen vaikutelmain hallinta*. Eräs haastateltava kertoi olleensa aina vasemmistolainen, mutta aktivoituneensa entistä enemmän vasemmistolaisissa ja radikaaleissa liikkeissä, koska sillä tavalla saattoi torjua ”oikeistolaisen” leimaa, joka uhkasi evolutionisteja. Toinen haastateltava kertoi kokeneensa voimakasta tarvetta korostaa vasemmistolaisuuttaan.

Neljäs strategia on 4) *uhman ja vihan motivoima hyökkäys*. Haastattelussa todettiin, että kontrolli oli johtanut alkuperäisten näkemysten radikalisoitumiseen. Ehkä parhaiten ulossulkemisen seuraukset konkretisoituvat seuraavassa puheenvuorossa:

”Siinähan tulee sellainen painajaismainen, ikään kuin viha. Minä solvasin, se oli vähän kuin nousisi kirkon penkistä ja solvaisi pappia. [Keskustelussa] X puhui sosiologian käänteestä ja minä sanoin, että jokainen käänne on ollut alaspäin.”

Puhujan mielestä sosiologian suuret käänneet – ensin westermarckilaisuudesta amerikkalaiseen positivismiin ja kyselysosiologiaan, sitten marxismiin ja lopulta ”kielelliseen käännteeseen” ja konstruktionismiin – olivat olleet jatkuvaa alamäkeä. Tällaisen näkemyksen esittäminen muiden sosiologien kuullen on provokaatio, joka ei voi olla herättämättä vihamielisiä reaktioita. Epäreiluksi koettu kontrolli voi johtaa viholliskuvien kiteytymiseen ja kärjistymiseen:

”Tämä vallitseva *tabula rasa* -jengi, niin aloin sanomaan heitä *tabula rasa* -jengiksi, niin ne, tämä *standard social science model* -jengi, ne hyväksyvät toistensa suusta mitä tahansa (–), mutta heti kun ne kuulevat sanan biologia, niin ne alkaa näyttää kulmahampaita.”

Onkin mahdollista, että tässä artikkelissa kuvattu sosiaalinen kontrolli kiihtyi siksi, että se provosoi vastahyökkäyksiä, jotka kärjistyivät asetelmia ja johtivat lisäkontrolliin. Sosiaalipsykologisten tutkimusten mukaan sosiaalinen ostrakismi eli oman viiteryhmän ulkopuolelle sulkeminen johtaa usein siihen, että torjutun henkilön aggressiotaso nousee (Leary & al. 2006). Ulos sulkeminen ja jatkuvan huumorin kohteeksi joutumi-

nen herättivät katkeruuden, joka purkautui epäkohteliaina kommentteina, mikä taas ruokki uusia kielteisiä reaktioita. Stigmatutkimuksen piirissä ilmiötä on kuvattu odotusten vahvistumisena (*expectancy confirmation process*), eli stigmatisoinnin kohde reagoi käyttäytymällä tavalla, joka on omiaan vahvistamaan stigmatisoijien käsityksiä. Odotukset vahvistava prosessi voi joutua yliherkästä kontrollin aistimisesta; herkkyyks ulos sulkemiselle voi sulkea yksilön ulos, varsinkin jos hän ilmaisee pelkojaan muille (Major & O'Brien 2005, 396–397, 403; Leary & al. 2006, 123). Tilanteen määrittely kontrolliksi ei synny tyhjästä, mutta on kuitenkin seurauksiltaan konfliktilia vahvistava.

Yhteenvedo tuloksista

Artikkelini aiheena oli kuvata valtavirrasta poikkeavan tieteellisen mielipiteen herättämän sosiaalisen kontrollin kokemisen muotoja tutkimusyhteisössä. Epävirallista kontrollia koettiin ainakin seuraavissa muodoissa: ihmettelevät ensireaktiot, jatkuva huumori, aiheen välttely, kriitikoiden halu olla tuntematta kritiikkinsä kohdetta, suora vetoaminen ammatti-identiteettiin, uravaikeuksien tuominen esiin, yhteisön ulkopuolelle sulkeminen, ”hulluksi” leimaaminen sekä nimen häirintä. Kaikissa näissä kontrollikokemuksissa oli kyse tieteenalakuultuuriin normeista poikkeavien yksilöiden symbolisesta sulkemisesta tutkimusyhteisön ulkopuolelle. Muun muassa Tony Becherin ja Paul Trowlerin (2001) sekä Zerubavelin (1995 & 1997) kuvaama tieteellisten heimojen harjoittama ”rajavartiointi” löytyy ilmiönä myös Suomesta. Havainnot ovat linjassa myös Kuhnin (1970) klassisen kuvauksen kanssa. Yhteiskuntatieteiden paradigmaattisen valtavirran vakaus ei nojaa vain sen kykyyn selittää ilmiöitä vaan myös lähivuorovaikutuksessa ilmenevään kurinpitoon.

Epävirallinen sosiaalinen kontrolli koettiin seurauksiltaan voimakkaaksi. Se aiheutti vaikenemista, vetäytymistä, uhmaa, kostonhimoa ja tarvetta vaikutelmain hallintaan. Tulokset muistuttavat hieman Tuunaisen tapaustutkimusta, jossa geniteknologian tulo maataloustieteisiin johti ”jäähylmään juopaan”, ”hyytävään viimaan” ja puhumattomuuteen (Tuunainen 2005, 181–185). Havaitut epävirallisen kontrollin kokemukset ovatkin todennäköisesti yleisiä tieteellisissä kiistoissa.

Ne eivät rajoitu evolutionismiin ja konstruktionismiin väliseen skismaan yhteiskunta- ja humanistisissa tieteissä. Luultavasti ne eivät myöskään riipu siitä, mikä viitekehys dominoi ja mikä on altavastaaaja. Eräs tätä tutkimusta varten haastateltu kommentoi, että jos valta-asetelma olisi ollut käänteinen, niin että konstruktionismi olisi nousut haastamaan hallitsevaa evolutionismia, evolutionistit olisivat kohdistaneet haastajiin samalaista epävirallista kontrollia. Kontrollikokemukset heijastavat kiistelevien tutkimusohjelmien asemia valtakonstellatiossa.

Yhtenä sosiaalisen kontrollin tahattomana ja ei-aiottuna seurauksena voidaan pitää sitä, että se lisäsi joidenkin tutkijoiden kiinnostusta evoluutioteoriaa kohtaan. Toinen sosiaalisen kontrollin seuraus oli kontrolloitujen henkilöiden herkistyminen kontrollin muodoille. Kontrollin kokeminen herkisti evolutionisteja näkemään kontrollia tapahtumissa, jotka eivät ehkä olleetkaan kontrollia. Sosiaalipsykologisena ilmiönä kiistassa ilmeni prosessi, jossa kontrolloijien uhkakuvat muodostuivat tosiksi seuraustensa kautta: epäreiluksi koettu kontrolli provosoi esiin aggressioita, kärjistyksiä ja epäkohteliaita reaktioita.

Tutkimusaineistoni pienuus ei mahdollista sen sisäisen vaihtelun analyysia. Esimerkiksi herkkyyks kokea kontrollia on yksilökohtaisesti vaihteleva ominaisuus. Kaikki eivät reagoi kontrolliin samalla tavalla tai yhtä voimakkaasti tai tulkitse tilanteita kontrolliksi samalla tavalla (Major & O'Brien 2005).

Tieteen ideaalinormit ja kontrolli

Etnometodologian perustajana tunnettu Harold Garfinkel teki 1960-luvun alussa sosiaalipsykologisia kokeita, jotka tunnetaan luottamuskokeen nimellä. Näissä kokeissa tutkijan avustajat laitettiin toimimaan arkisissa tilanteissa odotusten vastaisella tavalla, vaikkapa teitittelemään perheenjäseniään tai kohtelemaan kauppoissa toisia asiakkaita myyjinä. Tarkoituksena oli selvittää, miten koehenkilöt reagoivat tällaisiin normirikkomuksiin. Tuloksena oli hämmennystä, mutta myös voimakasta tunnepohjaista närkästystä ja jopa ahdistuneisuutta (Garfinkel 1963).

Useat tässä artikkelissa kuvatut kontrolliepisodit muistuttavat luottamuskokeen tilannetta. Kontrollia ilmeni, kun tieteenalakuultuuriin jäsen heittäytyi naiiviksi ja oli olevinaan tietämätön

siitä, mitä yhteiskuntatieteilijältä odotetaan normatiivisella tasolla. Kontrolliojaksi koettu henkilö saattoi hermostua siitä, että rikkeen tekijä ei ”taju” ammatin moraalista viitekehystä. Jos tutkija toimii oman tieteenalakulttuurin sisällä ikään kuin ei tuntisi sen erityisiä paikallismormeja ja vetoa vain tieteen yleisiin ideaalinormeihin, kuten näyttöön ja totuuteen, hän voi herättää tieteenalakulttuurin muissa jäsenissä tunnepohjais- ta narkästystä.

Se, että kontrollin kokeminen johti voimak- kaisiin tunnereaktioihin, ei ole yllättävää. Mutta haastattelujen pohjalta näyttäisi siltä, että myös kontrollin harjoittajat kokivat tieteenalakulttuuri- n epävirallisten normien rikkomisen tunnepe- räisesti. He olivat nolostuneita ja hämillään siitä, että ”joutuivat” harjoittamaan kontrollia. Epä- virallinen sosiaalinen kontrolli, jossa tieteellinen asiakritiikki korvataan symbolisella ulos sulkemi- sella, rikkoo tietoväitteiden objektiivisen arvioin- nin, henkilöstä riippumattomuuden ja ennako- luullottomuuden vaatimuksia vastaan. Nolouden tunne voi kertoa siitä, että tieteen ideaalinormeil- la, tieteen eetosella, on tosiasiallista vaikutusta tutkimusyhteisössä.

Tieteelliseen näkemykseen kohdistuva sosiaali- nen kontrolli on siis tieteen ideaalinormien vast- aista toimintaa. Yksilön kokemuksena on kiel- teistä joutua symbolisesti tutkimusyhteisön ul- kopuolelle siksi, että pitää tiettyjä todellisuuden kuvauksia tosina. Näiden subjektiivisten näkö- kohtien ohella voidaan kuitenkin pohtia kontrol- lin objektiivisia haittoja ja hyötyjä tutkimusyhteisön toiminnalle. Ne voivat periaatteessa ylittää sekä kontrollin kohteiden että harjoittajien motiiv- it ja perusteet.

Kontrollin haitat ja hyödyt

Zerubavel (1995) on katsonut, että todellisuud- en osastointia tukeva kontrolli on (laajasti ym- märetytyn) tutkimusyhteisön kannalta sekä dys- funktionaalista että funktionaalista. Kielteistä on mm. se, että todellisuuden oppitraditoiden mu- kainen osastointi ei välttämättä vastaa todellisuud- en luonnetta. Esimerkiksi sosiologian, psykologian ja biologian rajat ovat osin sosiaalisia konstruktioita, jotka nojaavat tutkimusyhteisön epä- virallisiin kontrollikäytäntöihin, eivätkä heijasta maailmassa itsessään olevia niveliä tai rajoja. Täl- löin osastointi on totuuden tavoittelun kannalta dysfunktionaalista. Muina kontrollin haittavai- kutuksina Zerubavel mainitsee sen, että kontrolli

voi luoda älyllisiä gettoja eristämällä oppitraditiot naapuritieteiden kehityksestä. Kontrolli voi myös estää luovuutta ja haitata muutosta. Siksi tiedeyhteisö kokonaisuutena tarvitsee moniarvoisuutta sekä erilaisia koulukuntia, lähestymistapoja ja tois- inajattelijointia (Sihvola 2002, 114).

Sosiaalisen kontrollin hyötyjä Zerubavel lähes- tyy kysymällä, millaista älyllinen toiminta olisi ilman oppitraditioita. Se voisi olla kaoottista, sekavaa ja ”yksityisajatteluun” sortuvaa. Älyllistä uteli- aisuu- tta kanavoiva kontrolli antaa koherenssia, kohdentaa huomiota ja tukee järkevää työnjakoa. Zerubavelin mukaan luova tutkimusyhteisö tasa- painottelee patologisten ääripäiden välissä. Yh- täällä on traditioihin ja ”klassisten” tekstien tul- kintaan tukehtuva, uusiutumiseen kykenemätön getto, joka ylpeilee sillä, ettei seuraa naapuritieteid- en kehitystä. Toisaalla on holtiton ja rakenteen eklektisyys eli kiinnostavien ajatusten keräily muiden tieteenalojen piiristä.

Hegemonisten oppitraditoiden taholta tuleva vastustus voidaan nähdä hyödyllisenä, jos se terä- vöittää haastajien ajattelua (Mitroff 1974; Rosenwein 1994). Osa tätä tutkimusta varten haas- tatelluista kokikin ”kontrollin” hyödylliseksi tässä mielessä. Epäasiallinenkin kontrolli voi tiivistää hyökkäyksen kohteeksi joutuneiden tutkijoiden verkostoja, lisätä yhteenkuuluvuuden tun- netta ja johtaa entistäkin suurempaan sinnikkyy- teen oman tutkimusohjelman puolustamisessa (Rosenwein 1994, 175–276). Tieteen historia- ta tunnetaan jopa tilanteita, joissa uuden näkö- kulman edustajat ovat harjoittaneet strategista itsemarginalisaatiota eli omaksuneet tarkoitukselli- sesti tabuja murtavien pioneerien roolin (Bos & al. 2005; Rosenwein 1994, 269). Haastajan roolin ottaminen voi lisätä suuntauksen kiinnostavuutta ja olla siksi hyödyksi sen ajatusten leviä- miselle.

Varauksia

Tämän tutkimuksen rajoituksena on, että tieteel- listä kiistaa on tarkasteltu vain sen toisen osapuolen haastatteluin. Aiheena on ollut tieteelliseen mielipiteeseen kohdistuvan sosiaalisen kontrol- lin *kokeminen* tutkimusyhteisössä. Osa haastatel- tujen kertomista tilanteista voi olla sellaisia, että ”kontrollioija” ei itse ole kokenut harjoittaneensa kontrollia; joissakin tapauksissa kokemus saattoi johtua yliherkästä kontrollin aistimisesta. Tutki- mus ei liioin sisällä suoraa tietoa kontrolloivien tahojen motiiveista. Niiden selvittämiseksi tar-

vittaisiin erityyppinen tutkimus. Taustalla voi olla yksinkertaisesti se, että jos joku on investoinut vuosia johonkin paradigmaan, hän ei mielellään näe sen horjuvan tai joutuvan ns. paradigmatiikin kohteeksi (Kuhn 1970, 7). Lisäksi nimenomaan evolutionismin torjunnan taustalla voi olla uskonnollinen tai poliittinen vakaumus. Oli pa tieteelliseen mielipiteeseen kohdistuvan epävirallisen kontrollin yksilömotiivi mikä tahansa, se on joka tapauksessa ristiriidassa tutkimusyhteisön suvaitsevuuksia korostavan ihanteen kanssa.

Jatkossa olisi hyödyllistä tutkia muita tieteellisiä kiistoja samasta, epävirallisen sosiaalisen kontrollin näkökulmasta. Naistutkimuksen nousu vaihe voisi olla hyvä tapaustutkimuksen kohde. Marja Keränen, naistutkija, kirjoitti (1987, 21–22), että ”tieteenalajaottelu on vahvimpien tiedon tuotannon rajoittamismekanismia. (–) Jos haluaa kuulua tieteenalan piiriin, on viitattava tiettyyn kohdealueeseen ja käyttäydyttävä tietyn mallin mukaisesti ja sitouduttava tieteenalaidentiteettiin. Tutkijat kvalifoidaan puhumaan tai olemaan hiljaa erilaisten hyväksymis- ja hylkäämismekanismien kautta”. Herää kysymys, kohdistuiko naistutkimukseen samanlaista kontrollia kuin evolutionismiin myöhemmin. Haluttiinko naistutkimuksen tienraivaajia ”kvalifoida olemaan hiljaa” epävirallisten kontrollimekani-
mien avulla?

Olen tässä artikkelissa kuvannut epävirallisen

TIIVISTELMÄ

Janne Kivivuori: Epävirallisen sosiaalisen kontrollin kokeminen tutkimusyhteisössä. Esimerkitapauksena evolutionismin paluu Suomeen

Artikkeli käsittelee epävirallista sosiaalista kontrollia, jota tutkimusyhteisössä kohdistuu valtavirrasta poikkeaviin tieteellisiin mielipiteisiin. Esimerkitapauksena on evoluutioteorian kannattajien kokemaa sosiaalisen kontrollin, joka liittyy evolutionismin ja sosiaalisen konstruktionismin väliseen kiistaan. Aineistona ovat eri yhteiskunta- ja humanistisia tieteitä edustavien tutkijoiden teemahaastattelut (N = 10). Haastateltavat olivat kokeneet useantyyppistä epävirallista kontrollia: spontaanisti ihmetteleviä ensireaktioita, tieteellisiin nä-

kontrollin kokemista tutkimusyhteisössä ja tulkinnut sitä eräänlaisena osoittimena, joka kertoo jotakin tieteenalakuultuuriin epävirallisista normeista. Epävirallisen sosiaalisen kontrollin tutkiminen tieteenalakuultuuriin normien ilmentäjänä voi kuitenkin antaa liian riitelevän kuvan yhteiskuntatutkijoiden toiminnasta. Esimerkiksi konstruktionismin ja evolutionismin välinen kiista koskettaa suoraan vain harvoja yhteiskunta- ja humanististen alojen tutkijoita. Toisaalta tieteellisen kiistan merkitys voi olla suurempi kuin siihen suoraan osallistuvien henkilöiden määrä.

Normitulkinnassa voi myös syntyä liian pyhätyntä kuva elävässä tilassa olevista normeista. Kontrollin tulkitseminen normatiivisen rakenteen paljastajaksi jähmettää muutoksen ikään kuin still-kuvaksi. Tässä kuvattu kiista voitaisiin yhtä hyvin nähdä jatkuvana neuvotteluna siitä, mikä on sallittua yhteiskuntatieteellisen ”heimon” jäsenelle – mistä saa puhua ja mistä ei. Kuten Merton (1988 [1938]) jo aikanaan totesi, valitsevista normeista poikkeaminen voi olla yhteisön luovan uudistumisen tapa. Evolutionismin nousun myönteisenä seurauksena voi siten olla liian tiukkojen epävirallisten tieteenalanormien murtuminen. Lopputuloksena ei varmaankaan ole evolutionismin nousu yhteiskuntatieteiden hallitsevaksi paradigmatiksi, vaan aiempaa monipuolisempi ja suvaitsevampi tieteenalakuultuuri.

kemyksiin kohdistuvaa toistuvaa vitsailua, aiheen välttelyä, kriitikoiden halua olla tuntematta kritiikkiinsä kohdetta, kolmansien osapuolten mielipiteisiin vaikuttamista, suoraa vetoamista ammatti-identiteettiin, uravaikeuksien tuomista esiin, yhteisön ulkopuolelle sulkemista, ”hulluksi” leimaamista sekä nimetöntä häirintää. Tutkijoiden sopeutumisstrategiat vaihtelivat aktiivisesta suhteiden ylläpidosta passiiviseen vetäytymiseen, vaikutelman hallintaan ja vastahyökkäykseen. Artikkelin lopussa arvioidaan, että koetut epävirallisen kontrollin muodot ovat yleisiä tieteellisissä kiistoissa eivätkä liity erityisesti evolutionismiin. Lopuksi artikkelissa pohditaan epävirallisen sosiaalisen kontrollin haittoja ja hyötyjä tieteellisen toiminnan kannalta.

KIRJALLISUUS

ALLARDT, ERIK: Positivismi sosiologiassa ja yhteiskuntatieteissä. Teoksessa: Alapuro, Risto & Alestalo, Matti & Haavio-Mannila, Elina (toim.): Suomalaisen sosiologian historia. Porvoo: WSOY, 1992

ALLARDT, ERIK: Edward Westermarck: A Sociologist

Relating Nature and Culture. Acta Sociologica 43 (2000), 299–306

BARBER, BERNARD: Resistance by Scientists to Scientific Discovery. Science 134 (1961), 596–602

BARKOW, JEROME H. & COSMIDES, LEDA & TOOBY, JOHN: The Adapted Mind: Evolutionary Psychol-

- ogy and the Generation of Culture. New York: Oxford University Press, 1992
- BECHER, TONY & TROWLER, PAUL R.: *Academic Tribes and Territories. Intellectual Enquiry and the Culture of Disciplines*. Second Edition. Hong Kong: Open University Press, 2001
- BERGESEN, ALBERT J.: Durkheim's Theory of Mental Categories: A Review of the Evidence. *Annual Review of Sociology* 30 (2005), 395–408
- BOS, JAP & PARK, DAVID W. & PIETIKÄINEN, PETTERI: Strategic Self-Marginalization: The Case of Psychoanalysis. *Journal of the History of the Behavioral Sciences* XLI (2005): 3, 207–224
- FRY, DOUGLAS P.: *The Human Potential for Peace. An Anthropological Challenge to Assumptions about War and Violence*. New York: Oxford University Press, 2006
- GARFINKEL, HAROLD: A Conception of, and Experiments with, "Trust" as a Condition of Stable Coordinated Actions. In: Harvey, O. J. (ed.): *Motivation and Social Interaction. Cognitive Determinants*. New York: The Ronald Press Company, 1963
- GOTTSCHALL, JONATHAN: Sexual Selection and the American Novel. (Book review. Bert Bender. Evolution and "the Sex Problem": American Narratives during the Eclipse of Darwinism.) *Evolutionary Psychology* 3 (2005), 56–58
- HUSU, LIISA: Sosiaalinen tuki naisten tutkijauralla. Teoksessa: Aittola, Helena & Ylijoki, Oili-Helena (toim.): *Tulsohjattua autonomiaa. Akateemisen työn muutuvat käytännöt*. Helsinki: Gaudeamus, 2005
- KERÄNEN, MARJA: Poliittikan tutkimus ja naisnäkökulma – tieteenalajärjestelmän politiikka ja politiikan tutkimuksen strategiat. Teoksessa: Rantalaiho, Liisa & Saarinen, Aino (toim.): *Naistutkimuksen tiedenvälisiä ongelmia. Seminaariraportti. Tampereen yliopiston sosiologian ja sosiaalipsykologian laitoksen Sarja B*, 22/1987. Tampere 1987
- KIIKERI, MIKA & YLIKOSKI, PETRI: *Tiede tutkimuskohteenä. Filosofinen johdatus tieteen tutkimukseen*. Helsinki: Gaudeamus, 2004
- KIVIVUORI, JANNE: *Paha tieto. Tieteenvastainen ajattelu antiikista uusimpiin kiistoihin*. Hämeenlinna: Nemo, 2003
- KUHN, THOMAS S.: *The Structure of Scientific Revolutions*. Second Edition. Chicago: The University of Chicago Press, 1970
- KUULA, ARJA: *Tutkimusetiikka. Aineistojen hankinta, käyttö ja säilytys*. Tampere: Vastapaino, 2006
- LARSON, EDWARD J.: *Evolution. The Remarkable History of a Scientific Theory*. New York: Modern Library, 2006
- LEARY, MARK R. & TWENGE, JEAN M. & QUINLIVAN, ERIN: Interpersonal Rejection as a Determinant of Anger and Aggression. *Personality and Social Psychology Review* 10 (2006): 2, 111–132
- MAJOR, BRENDA & O'BRIEN, LAURIE: The Social Psychology of Stigma. *Annual Review of Psychology* 56 (2005), 393–421
- MARTIN, BRIAN: Suppression of Dissent in Science. P. 105–135. In: Freudenberg, William R. & Youn, Ted I. K. (eds): *Research in Social Problems and Public Policy, Volume 7*. USA: JAI Press, 1999
- MARTIN, BRIAN: Dissent and Heresy in Medicine: Models, Methods, and Strategies. *Social Science & Medicine* 58 (2004), 713–725
- MERTON, ROBERT K.: Social Structure and Anomie. In: Jacoby, Joseph E. (ed.): *Classics of Criminology*. USA: Waveland Press, 1988 (1938)
- MITROFF, IAN I.: Norms and Counter-Norms in a Select Group of the Apollo Moon Scientists: A Case Study of the Ambivalence of Scientists. *American Sociological Review* 39 (1974): 4, 579–595
- MULKAY, MICHAEL: *Science and the Sociology of Knowledge*. London: Allen & Unwin, 1985
- MULKAY, MICHAEL: *Sociology of Science. A Sociological Pilgrimage*. Philadelphia: Open University Press, 1991
- PIETIKÄINEN, PETTERI: Truth Hurts: The Sociobiology Debate, Moral Reading and the Idea of 'Dangerous Knowledge'. *Social Epistemology* 18 (2004): 2–3, 165–179
- ROSENWEIN, ROBERT E.: Social Influence in Science: Agreement and Dissent in Achieving Consensus. P. 262–285. In: Shadish, William R. & Fuller, Steve (eds): *The Social Psychology of Science*. New York: The Guilford Press, 1994
- SEALE, CLIVE: *The Quality of Qualitative Research*. London: Sage, 1999
- SEGERSTRÄLE, ULLICA: *Defenders of the Truth. The Sociobiology Debate*. Great Britain: Oxford University Press, 2001
- SIHVOLA, JUHA: Tarvitseeko tiede toisinajattelu? Teoksessa: Karjalainen, Sakari & Launis, Veikko & Pelkonen, Risto & Pietarinen, Juhani (toim.): *Tutkijan eettiset valinnat*. Tampere: Gaudeamus, 2002
- SILVERMAN, IRWIN: Confessions of a closet sociobiologist: Personal perspectives on the Darwinian movement in psychology. *Evolutionary Psychology* 1 (2003), 1–9
- TUUNAINEN, JUHA: Kun tieteenalat törmäävät – tieteenalojen kamppailu ainelaitoksessa. Teoksessa: Aittola, Helena & Ylijoki, Oili-Helena (toim.): *Tulsohjattua autonomiaa. Akateemisen työn muutuvat käytännöt*. Helsinki: Gaudeamus, 2005
- DE WAAL, FRANS: *Morality and the Social Instincts: Continuity with the Other Primates*. The Tanner Lectures on Human Values, Princeton University, November 19–20, 2003. (http://www.tannerlectures.utah.edu/lectures/volume25/deWaal_2005.pdf)
- WOLF, ARTHUR P.: *Westermarck Redivivus*. *Annual Review of Anthropology* 22 (1993), 257–275
- YLIJOKI, OILI-HELENA: *Akateemiset heimokulttuurit ja noviisien sosialisatio*. Tampere: Vastapaino, 1998
- ZERUBAVEL, EVIATAR: The Rigid, the Fuzzy, and the Flexible: Notes on the Mental Sculpting of Academic Identity. *Social Research* 62 (1995): 4, 1093–1107
- ZERUBAVEL, EVIATAR: *Social Mindscales. An Invitation to Cognitive Sociology*. Cambridge: Harvard University Press, 1997.